

ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญา Human Capital in Buddhist Philosophy

พระมหาธีรวัฒน์ ธีรวฑฒนเมธี (พนธ์ศรี)¹

Pharamaha Teerawat dhiravaddhanamedhi (Punsri)¹

บทคัดย่อ

ทุนมนุษย์ มีปรากฏอยู่ในทางเศรษฐศาสตร์ชัดเจนที่สุด ในยุคคลาสสิกเป็นต้นมา มีการให้ความหมายมากมายเพื่อเป็นไปในทิศทางการพัฒนาทุนมนุษย์ เพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของมนุษย์ซึ่งมีความต้องการอย่างไม่จำกัด แต่ในขณะเดียวกันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมีอยู่อย่างจำกัด พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับพัฒนาคนเป็นสำคัญการเจาะจงไปที่ทุนจึงไม่ค่อยปรากฏชัดเจน การพัฒนาทุนมนุษย์ด้วยหลักไตรสิกขากระตุ้นด้วยวิถีทางแห่งสัมมาทิฐิ มีส่วนประกอบที่สำคัญสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ จะทำให้เกิดทุนมนุษย์ที่สามารถพัฒนาไปสู่ประโยชน์(อรรถะ)อยู่สองส่วนคือส่วนที่เป็นโลกียะวิสัยและโลกุตตรวิสัย กระบวนการจะเริ่มด้วยการศึกษา(สิกขา)ให้มีความดีในตนและสังคม(ศีละ)ฝึกฝนอบรมมีวิจยารณญาณ(สมาธิ)และพัฒนาความรู้ในการแก้ไขปัญหาได้(ปัญญา)

คำสำคัญ : ทุนมนุษย์ พุทธปรัชญา

Abstract

The concept of Human Capital is evident economic concepts. Since the classical period, it has been defined in the direction of human capital development to respond to the consumption demand of human that continuously increases while natural resources are limited. Buddhist Philosophy places great emphasis on human development, so the focus on capital is rarely evident. Through the lens of Buddhist philosophies, the development of human capital is based on the threefold Learning (Sikkha) in which is stimulated by the method of (Sammaditthi) (Right View). There are two important components of the external environment known as Paratoghassa is Kalyanamitta (having good

¹ นิสิต หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, E-mail: Punsee2004@hotmail.com

friend) and the internal factor called Yonisomanasikara. These two parts of human capital can be developed towards the benefit (egotism), the Lokavisaya and the Lokuttara. Vision. The process begins with the study of Sikkha to have goodness in oneself and society (Adhisila-sikkha), training, critical thinking (Adhichitta-sikkha), followed by the study of problem solving (Adhipanna-sikkha).

Keyword: human capital, Buddhist Philosophy

1. บทนำ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ทั้งภายนอกคือกาย ภายในคือความคิดซึ่งเป็นกระบวนการของมนุษย์ซึ่งเป็นทั้งภายในและภายนอก การดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการปรับตัวให้อยู่รอดปลอดภัยเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ต้องดำรงอยู่ การคิดค้นสิ่งต่างๆก็เพื่อการดำรงอยู่ตัวเองและเผ่าพันธุ์ การเรียนรู้ของมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่ท้าทายด้วยการพัฒนา สอดคล้องกับแนวคิดของพระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตโต)กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศาสนากับปรัชญาว่า² การพัฒนา หมายถึง การทำอะไรให้ดีขึ้นหรือเจริญขึ้น เพราะคนเราไม่พอใจกับสภาพที่กำลังเป็นอยู่เรียกร้องให้มีการพัฒนาชนบท พัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและแม้กระทั่งการพัฒนาประชาธิปไตยและยังมีการลดความเหลื่อมล้ำของสังคมด้วย การจะพัฒนาสิ่งต่างๆให้ได้ สิ่งที่จะต้องเริ่มเสียก่อน จะต้องเป็นตัวของมนุษย์ เพราะในตัวมนุษย์มีสิ่งมหัศจรรย์ที่ยิ่งกว่าหุ่นยนต์ประดิษฐ์เสียอีก การจะทำให้มนุษย์มีสิ่งที่อัศจรรย์นั้น จำเป็นต้องใช้กระบวนการกระตุ้นสร้างผลผลิตออกมาเป็นรูปธรรม ในทางพุทธปรัชญานั้นมีกระบวนการที่สำคัญอยู่สามขั้นเรียกว่า ไตรสิกขา หรือหลักการศึกษา 3 อย่างคือ 1. อธิศีลสิกขา 2. อธิจิตตสิกขา 3. อธิปัญญาสิกขา ทั้งสามอย่างถือเป็นหลักพื้นฐานทางพุทธปรัชญาที่สามารถสร้างผลผลิตได้อย่างสมบูรณ์ทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ

2. แนวคิดทฤษฎีทุนมนุษย์

มีนักคิดมากมายได้กล่าวถึงทุนมนุษย์ทั้งความหมายที่สามารถที่จะทำความเข้าใจกับเรื่องทุนมนุษย์ได้อย่างลงตัวและสามารถเข้าใจได้ทั้งการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้อย่างดียิ่งขึ้น

ทุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง ความรู้ทักษะ ความสามารถของพนักงานซึ่งมีคุณค่าในการสร้าง ศักยภาพให้แก่องค์กร (Bateman and Snell, 2009) ทุนมนุษย์ (Human Capital) คือ มิติใหม่เข้ามาเปลี่ยน แนวคิดของการบริหารทรัพยากรมนุษย์ให้ดึงความสามารถของ

² พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่1 (กรุงเทพฯ:บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ปจำกัด, 2533).

คน (Human Competency) ออกมาสร้างมูลค่าเพิ่ม ของทุนทางปัญญา(Intellectual Capital Value) สิ่งเหล่านี้กำลังเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development: HRD) (Thienphut, 2008) อีกความหมายหนึ่งเป็นความหมายตามที่ Theodore W. Schultz นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลได้ให้ไว้ใน ปี ค.ศ.1961 (พ.ศ. 2504) ในบทความชื่อ Investment in Human Capital ในวารสาร American Economic Review บ้านเราเริ่มได้ยินคำว่า Human Capital ในความหมายนี้กันในช่วงปี พ.ศ. 2544 (Kongkasawat, 2007) โดย Schultz ให้ความหมายคำว่า “ทุนมนุษย์” หมายถึง ความสามารถหลายๆ อย่างที่อยู่ในตัวคน ทั้งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (Innate) หรือเกิดจากการสะสมเรียนรู้ของแต่ละบุคคลที่เกิดขึ้นจะมีขึ้นเฉพาะของแต่ละบุคคลซึ่งจะเป็นตัวบ่งชี้ความสามารถคุณลักษณะเหล่านี้เป็นคุณลักษณะที่มีคุณค่า ซึ่งคุณค่านี้อาจเพิ่มขึ้นเมื่อมีการลงทุนที่เหมาะสม (Vejananon, 2008)³

Lynda Gratton และ Sumantra Ghoshal ได้ให้ความหมายของ “ทุนมนุษย์” ว่าหมายถึง ส่วนผสมของ 3 สิ่ง (Vejananon, 2008) คือ

1. ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ประกอบด้วย ความรู้และความสามารถในการเรียนรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะ ทักษะ ประสบการณ์ที่คนสะสมไว้ รวมทั้งความรู้ที่อยู่ในตัวเราที่เรียกว่า Tacit Knowledge
2. ทุนทางสังคม (Social Capital) ประกอบด้วย เครือข่ายความสัมพันธ์
3. ทุนทางอารมณ์ (Emotional Capital) ประกอบด้วย คุณลักษณะต่างๆ เช่น การรับรู้ตนเอง (Self Awareness) ความมีศักดิ์ศรี(Integrity) การมีความยืดหยุ่น (Resilience)

“ทุนมนุษย์” ที่ใช้ในบทความนี้เป็น “ทุนมนุษย์” ตามความหมายของ Schultz และ Lynda Gratton /Sumantra Ghoshal ซึ่งเกิดขึ้นในระยะประมาณ 40 ปี ที่ผ่านมาและส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางในวงการบริหาร และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ อันเนื่องมาจากการปรับตัวให้การแข่งขันอย่างรุนแรงในธุรกิจการค้าและ การเปลี่ยนแปลงของสังคมเศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์ “ทุนมนุษย์” ในความหมายใหม่ได้เปิดแนวคิดในการพัฒนา บุคคลในองค์กรให้เป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขันและเป็นภูมิคุ้มกันผลกระทบทั้งหลายที่มาจากภายนอกองค์กร จากคำอธิบายเบื้องต้นพอ

Word Bank ให้ความหมายของคำว่า ทุนมนุษย์ หมายถึง การเพิ่มพลังในการหารายได้ พลังในการเพิ่มผลผลิตในตัวมนุษย์

Gary S.Backer (1993) ทุนมนุษย์ หมายถึง ทุนของทรัพยากรมนุษย์อันประกอบไปด้วยทักษะที่สะสมมาความรู้ความชำนาญ ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญ ความคิดสร้างสรรค์

³ กาญจนา เทพแก้ว,กฤติยาภรณ์ อุทัยรัตน์, การพัฒนาเพื่อการจัดการทุนมนุษย์, บทความมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2560.

ตลอดจนบุคลิกภาพ และทรัพย์สินส่วนบุคคลอื่นที่จับต้องไม่ได้ อาทิ สัมพันธภาพส่วนบุคคลในสังคม การได้รับการยอมรับในแวดวง ที่จะทำใหบุคคลนั้นสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเอง องค์กร และสังคมได้ การศึกษาจึงเป็นเป็นการลงทุนในตัวมนุษย์ซึ่งเป็นการใช้จ่ายในการผลิตที่สูง

LOngho Dict ให้ความหมายทุนมนุษย์ คือ ความรู้และความชำนาญที่อยู่ในตัวมนุษย์ที่เป็นกำลังแรงงานของประเทศ การลงทุนมนุษย์ จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของแรงงาน เช่นกับการลงทุนในเครื่องจักร การลงทุนในทุนมนุษย์ด้วยการศึกษาและฝึกอบรมนับเป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ที่สำคัญ มากต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศสหรัฐอเมริกาจัดเป็นประเทศที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทุนมนุษย์มาก จากการศึกษาวิจัยในสหรัฐอเมริกาพบว่า การลงทุนในทรัพยากรมนุษย์ จะส่งผลต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกามากกว่าการลงทุนที่ใช้จ่ายไปโดยตรงในการซื้อโรงงานและเครื่องมืออุปกรณ์เพื่อการผลิต

เพราะฉะนั้น ทุนมนุษย์ (Human Capital) จึงหมายถึง ความรู้ ทักษะความสามารถ ความชำนาญและประสบการณ์ที่คนแต่ละคนได้สั่งสมในตัวเองซึ่งสามารถนำมาสร้างคุณค่าให้กับองค์กรทำให้องค์กรมีความได้เปรียบในการแข่งขัน ความเชี่ยวชาญเฉพาะ ทักษะ ประสบการณ์ที่คนสะสมไว้ รวมทั้งความรู้ที่อยู่ในตัวเราที่เรียกว่า Tacit Knowledge 2. ทุนทางสังคม (Social Capital) ประกอบด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ 3. ทุนทางอารมณ์ (Emotional Capital) ประกอบด้วย คุณลักษณะต่างๆ เช่น การรับรู้ตนเอง (Self Awareness) ความมีศักดิ์ศรี(Integrity) การมีความยืดหยุ่น (Resilience) “ทุนมนุษย์” ที่ใช้ในบทความนี้เป็น “ทุนมนุษย์” ตามความหมายของ Schultz และ Lynda Gratton /Sumantra Ghoshal ซึ่งเกิดขึ้นในระยะประมาณ 40 ปี ที่ผ่านมานี้และส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางในวงการบริหาร และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ อันเนื่องมาจากการปรับตัวให้การแข่งขันอย่างรุนแรงในธุรกิจการค้าและ การเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์ “ทุนมนุษย์” ในความหมายใหม่ได้เปิดแนวคิดในการพัฒนา บุคคลในองค์กรให้เป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขันและเป็ณภูมิคุ้มกันผลกระทบทั้งหลายที่มาจากภายนอกองค์กร

จากคำกล่าวนานี้ สรุปความหมายของทุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง ความรู้ ทักษะความสามารถความชำนาญและประสบการณ์ที่คนแต่ละคนได้สั่งสมในตัวเองซึ่งสามารถนำมาสร้างคุณค่าให้กับ องค์กรทำให้องค์กรมีความได้เปรียบในการแข่งขัน

3.ทุนมนุษย์ตามพุทธปรัชญา

มนุษย์มีส่วนประกอบด้วยธาตุสี่ คือ ธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ พร้อมด้วยชั้นห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อทั้งสองส่วนรวมตัวกันเข้าจึงกลายเป็นมนุษย์ มนุษย์เป็นสัตว์รู้คิดได้ซึ่งในด้านของจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่างๆจึงต้องครอบคลุมทั้งวัตถุและจิตใจ

หรือทั้งรูปธรรมและนามธรรม และมักจะแยกแยะเป็นพิเศษในด้านจิตใจ ชีวิตของมนุษย์จึงประกอบด้วยชั้น 5 แบ่งแยกออกไปเป็นหน่วยย่อยๆ มากมายในทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตทั่วไป ชีวิตตามความหมายของมนุษย์คือชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกมีอยู่ด้วยกัน 2 ภาค ที่ทำงานอาศัยช่องทางที่มีชีวิตจะติดต่อกับโลกได้เรียกว่า ทวาร (ประตู, ช่องทาง) คือ 1. การรับรู้และเสพสวโลกอาศัยทวาร 6 (ผัสสทวาร) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสพสวโลกปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่างๆ เรียกว่า อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ 2. ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลกอาศัยทวาร 3 (กรรมทวาร) คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็น การกระทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจกรรม มโนกรรม) ซึ่งกระบวนการที่ผัสสหรือถูกต้องตามพุทธปรัชญาต้องอาศัยทวารกับอารมณ์มาสู่กระบวนการรับรู้ของมนุษย์ผ่านสภาวะของนาม ชั้น 3 อย่างคือ สัญญา วิญญาณ และปัญญา สามารถอธิบายได้ดังนี้คือ สัญญา คือ ความรู้ทั้งหมดที่ได้แก่ ความกำหนดได้ หมายรู้ รวมทั้งความรู้เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้ว บันทึกเก็บรวมไว้เป็นวัตถุดิบของความคิดต่อไปๆ ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ ยิ่งๆ ขึ้นไป วิญญาณ คือ ความรู้ทั้งหมดได้แก่ ความรู้ยินโรงที่เป็นกิจกรรมประจำจิต และคอยรู้กิจกรรมอย่างอื่นทุกอย่างจิต ปัญญา เป็นความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรม ทำให้เกิดให้มี และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนทำลายโมหะหรือวิชาได้บริบูรณ์⁴

การพัฒนาปัญญาของทุนมนุษย์ภายในตัวบุคคล ซึ่งจะเกิดขึ้นอยู่ในขอบเขตการฝึกอบรม จำแนกได้เป็น 3 ประเภท เรียงตามลำดับแห่งพัฒนาการ คือ 1. สัญญา ความกำหนดได้ หมายรู้ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือจำได้หมายรู้ซึ่งบันทึกไว้เป็นแบบสำหรับเทียบเคียงและเป็นวัตถุดิบของการรู้และการคิดต่อ ๆ ไปแบ่งได้ สองอย่าง คือ การรับรู้ในการฝึกฝนปัญญาจะแตกต่าง คลุมเครือ จนถึงสมบูรณ์ หรือผิดพลาดถึงรู้ถูกต้อง ซึ่งเป็นเพียงเรื่องของการรู้และไม่รู้เท่านั้น จึงนับว่าเป็นเรื่องความรู้และการพัฒนาความรู้โดยตรง ส่วนอีกอย่างคือ ความรับรู้ที่เป็นฟามเพ้อ เรียกว่า ปัญญาสัญญา หรือ กิเลสสัญญา มีลักษณะตรงข้ามคือ เป็นเครื่องกีดกัน ปิดบัง และบิดเบือนความรู้ 2. ทิฐิ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ความจริงในความคิด หรือความรู้ที่ผสมปรุงแต่งจับยึดถือโดยอาการผูกพันกับตัวตน อาจเป็นความรู้ที่ออกจากแหล่งภายนอก แต่ได้คิดกลั่นกรองยอมรับเอาหรือสรุปเข้าเป็นของตนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่มีเหตุผลมากหรือน้อย หรือแม้ไม่มีเหตุผลเลยก็ตาม 3. ญาณ ความรู้ ความหยั่งรู้เป็นไวพจน์ของปัญญา มักใช้ในความหมายจำเพาะ คือ เป็นปัญญาที่ทำงานออกมาเป็นเรื่องราวเช่น ความหยั่งรู้ภาวะที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตนเอง (กัมมัสสกาญาณ) อดีตังสญาณ ปรีชาหยั่งรู้ส่วนอดีต สัจจานุโลมิกญาณ ความหยั่งรู้สอดคล้องกับสัจจะ ฐานฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้การณที่

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, พุทธธรรมฉบับขยายธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 45, (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ฉลิธัมม, 2559), หน้า 40-50.

เป็นไปได้และเป็นไปได้ นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธำมศัย แนวโน้มความเชื่อความสนใจ สัตว์ต่างหลายที่ต่างกันเป็นต้น สรุปรูณาคือ ความรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโพล่งสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้นๆหรือเรื่องนั้นๆ

สรุปที่กล่าวมาของการพัฒนาทุมนุญขั้นพื้นฐาน สัญญาเป็นวัตถุดิบของความรู้และความคิดต่างๆดังนั้น ความรู้อีก 2 ประเภท คือ ทิฏฐิและญาณ จึงต้องอาศัยสัญญา บางครั้งความเห็นผิดเพราะอาจเกิดจากสัญญา ดังนั้น เมื่อทิฏฐิก็ดี ญาณก็ดี ย่อมมีการกำหนดหมายหรือหมายรู้ตามทิฏฐิหรือตามญาณนั้นเกิดขึ้นเป็นสัญญาใหม่ขึ้นอีก ทิฏฐิและญาณจึงทำให้เกิดสัญญาซึ่งเป็นวัตถุดิบของความรู้และความคิดอื่นสืบต่อไป ข้อแตกต่างกันคือทิฏฐิมักพลอยทำให้เกิดสัญญาใหม่ที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้องและแก้สัญญาที่ผิดพลาด

4.กระบวนการพัฒนาทุมนุญในพุทธปรัชญา

การพัฒนาทุมนุญตามพุทธปรัชญาคือการพัฒนาความรู้ของมนุษย์เพื่อให้เกิดขึ้นมีภายในตัวมนุษย์ซึ่งจะทำให้เกิดปัญญา 3 วิธี คือ 1. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง 2. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา 3. กวณามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม กระบวนการเสริมสร้างทุมนุญจะก่อให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะวิธีที่ 3 กิจกรรมที่สำคัญๆ คือ การฟัง การซักถาม สอบค้น (สวณะ และปริปุจฉา) การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจฉา) การสังเกตดู ใฝ่ดู ดูอย่าง พิณิจ การพิจารณาโดยแคบคาย(โยนิโสมนสิการ) การชั่งเหตุผล การไตร่ตรอง การตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลอง และเพิน การเสพคุ่น ฝึกหัด ทำบ่อย ทำให้มาก การคิด การเล่าเรียน สดับฟัง และการปฏิบัติฝึกปรือ ย่อมเป็นเครื่องช่วยให้สัญญา ทิฏฐิและญาณนั้น เกิดมีใหม่ขึ้นบ้าง ก้าวหน้าเพิ่มพูนขึ้นบ้าง ได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องขึ้นบ้าง ซึ่งกระบวนการที่สร้างทุมนุญตามพุทธปรัชญายังมีกิจกรรมและผลผลิตของมนุษย์ ได้แก่ความรู้ที่เนื่องด้วยปฏิบัติการทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอด แสวงหา เอื้ออ้าง นับถือ สังกัด และที่เป็นมรดกตกทอดต่อกันมา เป็นสมบัติของมวลมนุษย์เป็นความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรม ความรู้ที่จัดตามแนวนี้อาจแบ่งได้เป็น 3 อย่าง คือ

1. สุตะหรือ สุตติ ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดต่อกันมา สามารถได้แบ่งได้เป็น 2 อย่างคือ 1. ความรู้ที่ได้สดับตรับฟัง บอกเล่า สอน เรียน ถ่ายทอดต่อกันมา เรียกว่า สุตะ ในทางพุทธปรัชญาถือว่า สุตะเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญมาก เมื่อมองในแง่ของการพัฒนาการทางปัญญา ท่านจัดเข้าเป็นสิ่งแวดล้อมหรือปัจจัยภายนอก(ปรโตโฆสะ) และเน้นสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยฐานที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ การเรียนการสอน ข่าวสาร ความรู้ 2. ความรู้ที่บางศาสนาถือว่าได้รับการเปิดเผยแจ้งدلใจจากองค์บรมเทพ

2. ทิฐิ ความเห็น ทฤษฎี ลัทธิ ความเชื่อถือต่างๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนอย่างใดอย่างหนึ่ง ประกอบด้วยความยึดถือผูกกับตัวตน หรือมีลักษณะอาการที่อาจให้เกิดการถือแบ่งเป็นของของเราเป็นต้นก็ได้ มองในแง่สังคมโดยฐานเป็นกิจกรรมและผลผลิตของมนุษย์ ในเมื่อความยึดถือนั้นขยายออกมา มีการแสดงหรือเผยแพร่ความเห็นออกไป ทิฐินี้จึงเสมือนเป็นหลักข้อปฏิบัติ หลักการที่เหมาะสม นั่นเอง

3. ญาณ ความรู้ หยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ หรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่องๆ หรือมองเห็นตลอดสายในด้านหนึ่งๆ ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ และเป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์ ญาณไม่ว่าจะเป็นโลกียหรือโลกุตระ เป็นส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของอารยธรรมของมนุษย์ พัฒนาไปสู่ความยิ่งใหญ่สูงสุดเรียกว่า โพธิ หรือ โพธิญาณ แปลกันว่า ความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุสมาธิโพธิญาณจำให้เกิดพระพุทธศาสนา มองในแง่ทุนมนุษย์ระดับโลกียกับโลกุตระได้อย่างมีลงตัว

จากกระบวนการพัฒนาทุนมนุษย์ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นในพุทธปรัชญามีการพัฒนาทุนมนุษย์มีอยู่ระดับคือ ระดับที่หนึ่ง ทุนมนุษย์โลกียะ ซึ่งเป็นการกระบวนการสร้างผลผลิตในการดำเนินชีวิต แต่ในขณะระดับที่สองเป็นทุนมนุษย์โลกุตระ เป็นการพัฒนาเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นจนถึงการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเลยทีเดียว

ดังนั้น พุทธปรัชญา ถือว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ และการที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้นี้ ก็สัมพันธ์กับความต้องการคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่มนุษย์ต้องการคุณภาพชีวิตนั้น เป็นการแสดงถึงการที่มนุษย์ต้องการพัฒนาตนเอง หรือพัฒนาศักยภาพของตนเองขึ้นไป เพราะฉะนั้น สารอย่างหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ก็คือ การที่จะต้องพยายามหันเห หรือปรับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอดน มาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต นี่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ ซึ่งก็มาสัมพันธ์กับเรื่องความต้องการ

5. กระบวนการเพิ่มผลผลิตของทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญา

หัวใจของเศรษฐศาสตร์คือการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดและเกิดประโยชน์สูงสุด แต่ด้วยเพราะมนุษย์มีความต้องการอย่างไม่จำกัด(Unlimited Wants)หรือไม่มีที่สิ้นสุด การคิดค้นการเพิ่มผลผลิต(Productivity)จึงมีความจำเป็นมากที่สุด นักเศรษฐศาสตร์จึงพยายามที่จะหาวิธีการใช้ทรัพยากรที่มีแต่จะหมดสิ้นไปให้อยู่อย่างยั่งยืน และสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์ค้นหาที่จะทำให้เกิดการเพิ่มผลผลิตที่สำคัญที่เป็นต้นน้ำคือ ทุนมนุษย์(Human Capital) ส่วนกลางน้ำคือ กระบวนการเพิ่มทุนมนุษย์ที่มีอยู่ภายใน ปลายน้ำคือ ผลผลิตที่มีการเพิ่มกระบวนการเข้าไปจึงได้ผลผลิตออกมา เช่น พ่อค้าขายของ เดิมขายได้วันละ 1,000 บาท ต่อมาได้มีโอกาสเรียนรู้อบรมฝึกทักษะที่มีอยู่ในตัวให้ดีขึ้น การคิดค้นในสินค้าก็จะมากขึ้น มีการปรับปรุงกระบวนการใหม่ๆ จากที่ขาดได้เพียง 1,000 บาท รายได้ก็จะเพิ่มขึ้นจากการปรับปรุงให้

ดีขึ้น ผลผลิตที่ออกมาหลากหลาย เป็นต้น สิ่งที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์คือทุนที่เป็นนามธรรม แต่สร้างให้เกิดรูปธรรมคือผลผลิตออกมา และกระบวนการเพิ่มผลผลิตที่สำคัญของทุนมนุษย์ในทางพุทธปรัชญานั้นเป็นการพัฒนาที่สำคัญ มนุษย์จึงจะมีความสุขอย่างแท้จริง ก็ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง คือจะต้องปฏิบัติถูกต้องต่อชีวิตของตนเอง และต่อสภาพแวดล้อม ทั้งทางสังคม ธรรมชาติ และทางวัตถุโดยทั่วไป รวมทั้งเทคโนโลยี คนที่รู้จักดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง ย่อมมีชีวิตที่ดีงาม และมีความสุขที่แท้จริง หมายถึงการมีความสุขที่เอื้อต่อการเกิดมีความสุขของผู้อื่นด้วย การดำเนินชีวิตของมนุษย์คือการประกอบกิจกรรมหรือทำการต่างๆโดยเคลื่อนไหวแสดงออก เป็นพฤติกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่ทำภายนอก ก็ทำภายใน เป็นพฤติกรรมของจิตใจ พุดรวมง่ายๆว่า ทำ พูด คิด หรือใช้คำว่า กายกรรม วาจกรรมและมโนกรรม มีชื่อเรียกว่า กรรมทางไตรทวาร ดังนั้นการดำเนินชีวิต คือ การทำการทั้ง 3 ประการ ได้อย่างถูกต้อง ย่อมดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี เพราะฉะนั้นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ผลดีก็คือการรู้จักทำ รู้จักพูด รู้จักคิด เรียกว่า คิดเป็น พูดเป็น คือการสื่อสารเป็น และทำเป็นรวมทั้งผลิตเป็น การเพิ่มผลผลิตของมนุษย์ที่จะให้ถูกต้องและได้ผลดี คลอบคลุมถึงการผลิตที่ถูกต้องในการเพิ่มผลผลิตกล่าวโดยสรุป คือ

1.การแก้ไขปัญหา	ได้แก่ แก้ปัญหาเป็น
2.การลงมือทำการ	ได้แก่ คิดเป็น สื่อสารเป็น ผลิตเป็น
3.การรับรู้	ได้แก่ ดูเป็น ฟังเป็น ดมเป็น ลิ้มเป็น สัมผัสเป็น คิดเป็น
4.การบริโภค	ได้แก่ กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น เสวานาคบหาเป็น

การปฏิบัติที่ถูกต้องการรู้จักคิดหรือคิดเป็นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องด้วยเหตุผลหลายประการคือ การรับรู้ ความคิดเป็นจุดศูนย์รวม ที่ข่าวสารข้อมูลทั้งหลายที่ไหลมาชุมนุมเป็นที่วินิจฉัยและนำข่าวสารข้อมูลเหล่านั้นไปปรุงแต่งสร้างสรรค์และใช้การต่าง ๆ พุทธปรัชญากล่าวถึงหลักการที่ว่า การที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง หรือมีชีวิตที่ดีงามได้นั้น จะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเอง ได้แก่กระบวนการที่เรียกว่า การศึกษา หรือมรรคจะเกิดขึ้นได้ด้วยการศึกษา หรือจะให้ชัดเจนไปอีก ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการศึกษา การคิดถูกต้อง รู้จักคิด หรือคิดเป็น เป็นตัวนำของชีวิตที่ดีงาม หรือมรรคฉันใด การฝึกฝน พัฒนาความคิดที่ถูกต้อง ให้รู้จักคิด หรือคิดเป็น ก็เป็นตัวนำของการศึกษาหรือสิกขาฉันนั้น กระบวนการเพิ่มผลผลิตหรือฝึกฝนพัฒนามนุษย์ ก็คือการศึกษา เพราะนอกจากจะเพิ่มผลผลิตแล้ว ยังเป็นไปเพื่อให้ชีวิตที่ดีงาม การรู้จักคิดหรือคิดเป็น จะไปสู่การพัฒนาความคิดที่ถูกต้องที่ทางพุทธปรัชญาเรียกว่า สัมมาทิฐิ การจะทำให้ทุนมนุษย์ที่อยู่ในตัวคนแสดงออกมาให้มากคือการพัฒนาปัญญาที่เป็นแกนกลางของกระบวนการพัฒนาคนที่เรียกว่า การศึกษา

กระบวนการศึกษาของพุทธปรัชญาที่จะสามารถทำให้ทุนมนุษย์เกิดขึ้นได้คือ ไตรสิกขา เพื่อให้เกิดผลขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรคหรือการผลิสูงสุดของพุทธปรัชญา

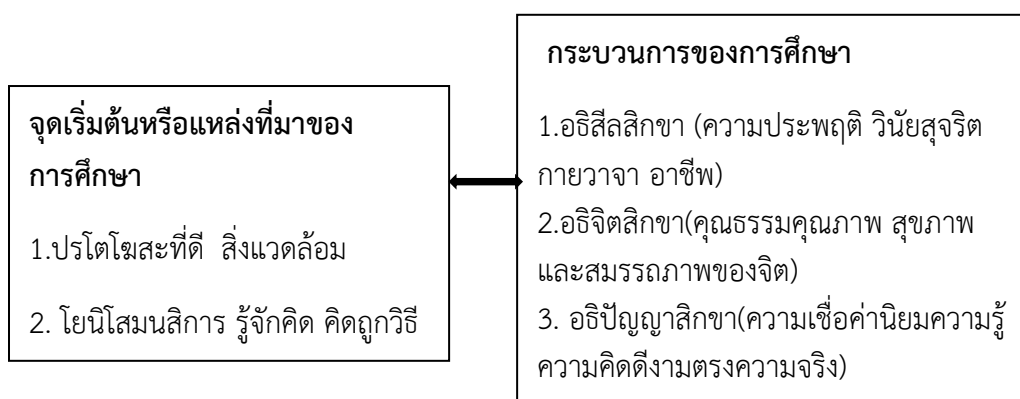
ย่อมจะนำไปสู่การฝึกฝนให้องค์ทั้ง 8 แห่งมรรคนั้น เกิดมีและเจริญงอกงาม ใช้ประโยชน์ได้ บริบูรณ์ยิ่งขึ้นแก้ไขปัญหาดับทุกขได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ จนถึงที่สุด คือ

1. อธิศีลสิกขา การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี

2. อธิจิตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

3. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านและขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่น ต่างๆเป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

จากกระบวนการศึกษาหรือไตรสิกขาต้องมีสัมมาทิฐิที่เป็นแกนนำแห่งกระบวนการของการศึกษานั้น จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นเป็นแหล่งเป็นที่มาของการศึกษา คำที่พูดกันว่าให้การศึกษา ส่วนกระบวนการของการศึกษาที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูล และคอยเสริมคุ่มกระตุ้นเร้าให้เนื้อหาของการศึกษา ดังรูปที่เป็นกระบวนการการศึกษาดังนี้

จากที่กล่าวมาสอดคล้องกับพุทธพจน์ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี 2 ประการดังนี้ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ”⁵

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายนอก เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่น แม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายใน เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอื่น แม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”⁶

สรุปกระบวนการเพิ่มผลผลิตที่สำคัญของทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาคือการเสริมสร้างการผลิตที่มนุษย์ด้วยการจัดการศึกษาที่ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญด้วยหลักการแห่งการศึกษาคือ ไตรสิกขาทั้ง 3 ประการที่จะก่อให้เกิดผลผลิตที่สำคัญทั้งที่เป็นหลักของโลภียทุนของมนุษย์ซึ่งมีหลักคือมรรคที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เป็นการงานชอบ อาชีพชอบ วาจาชอบ พยายามชอบ ส่วนโลกุตตรทุนของมนุษย์คือหลักที่ฝึกฝนตนเองจนกลายเป็นคนมีความเห็นชอบ ดำริชอบ สมาธิชอบ ในระดับที่ทุนมนุษย์เหล่านี้ทำให้เป็นการพัฒนาอย่างอริยชนที่เป็นเป้าหมายของพุทธปรัชญานั้นเอง

6. ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาผลผลิตมหาศาล

ตามที่กล่าวมาว่ามนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด(Unlimited Wants) ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญามีบุรพภาพในการเพิ่มผลผลิตของมนุษย์คือปรโตโฆสะที่ดีหรือกัลยาณมิตรที่ดี และโยนิโสมนสิการ เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างบุคคลกับโลก หรือสภาพแวดล้อมภายนอกก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ตัวมรรคที่อยู่ในตัวมนุษย์ โดยเฉพาะกัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะที่ดี) เป็นที่เชื่อมโยงบุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางสังคมและโยนิโสมนสิการ เป็นที่เชื่อมโยงบุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางจิตใจของตนเอง อันได้แก่ท่าทีแห่งการรับรู้ และความคิดที่เป็นท่าทีแห่งปัญญา หรือการมองตามเป็นจริง การผลิตของพุทธปรัชญาคือการผลิตทางปัญญา ซึ่งเน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก หรือเป็นวิธีการผลิต (Mode of Production) ระบบการผลิตของพุทธปรัชญาจึงเป็นปัญญานิยม ไม่ใช่ทุนนิยม แนวทางสำคัญในการสร้างเสริมปัญญาคือ ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา จุดหมายที่แน่นอนคือดับทุกข์ หรือภาวะหลุดพ้น เป็นอิสระไร้ปัญหา มรรค คือระบบความคิดและการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะพอดีให้ได้ผลสำเร็จตาม

⁵ อก.ทก.20/371/110

⁶ อก.เอก.20/108,112/22

เป้าหมาย คือ ความดับทุกข์ จึงเป็นทางสายกลางคือมัชฌิมาปฏิปทา ส่วนมรรคที่มีองค์ประกอบ 8 ประการ อันเป็นทางสายกลางเพียงหนึ่งเดียวมาแล้วทั้งหมดนั้น ประกอบด้วย⁷

1.สัมมาทิฐิ	เห็นชอบ (Right View หรือ Right Understanding)
2.สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ (Right Thought)
3.สัมมาวาจา	วาจาชอบ (Right Speech)
4.สัมมากัมมันตะ	กระทำชอบ (Right Action)
5.สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)
6.สัมมาวายามะ	พยายามชอบ (Right effort)
7.สัมมาสติ	ระลึกรู้ชอบ (Right Mindfulness)
8.สัมมาสมาธิ	จิตมั่นชอบ (Right concentration)

มรรคที่มีองค์ประกอบ 8 ประการดังกล่าวคือ สิกขา 3 หรือไตรสิกขาที่เรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิสีลสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการรับรู้หรือเรียนรู้ที่ผ่านการปฏิบัติและได้ประจักษ์แจ้งจริง เครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้ยกระดับจิตของมนุษย์คือ ปัญญา จุดเน้นที่สุดของพุทธปรัชญาและปัญญามีความสำคัญมากที่สุด กระบวนการเสริมสร้างปัญญาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งและที่สำคัญสิ่งที่จะทำให้ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาเกิดขึ้นจะต้องอาศัยหลักมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งมีสัมมาทิฐิได้แก่ความเห็นชอบหรือเข้าใจถูกต้อง สามารถแบ่งออกได้ 2 ระดับ คือ

1.โลกียสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ได้แก่ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม ซึ่งเกิดจากปรโตโฆสะ คือปัจจัยฝ่ายภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำเฉพาะอย่างยิ่ง เกิดจากการหล่อหลอมกลุ่มเกล้าของสังคม ซึ่งเป็นค่านิยมพื้นฐาน เช่น ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความใฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ หรือความเพียรพยายาม ความสามารถ และสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักฟังตนเอง และการช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลังของมนุษย์เป็นต้น

2.โลกุตระสัมมาทิฐิ ความเห็นเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือความเข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ รู้จักธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล ปรโตโฆสะที่ดีหรือกัลยาณมิตร อาจช่วยได้เพียงการกระตุ้นให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการแล้วรู้เห็นเข้าใจเอง หมายความว่า สัมมาทิฐิประเภทนี้ ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงด้วยการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วย ศรัทธาเพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง เอาตัวธรรมชาติเป็นข้อพิจารณาโดยตรง ขึ้นโลกุตระไม่ขึ้นอยู่กับกาล ไม่จำกัดสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน จำเป็นสำหรับปรีชาญาณและความหลุดพ้นในทุกถิ่นกาลเหมือนกัน

⁷ อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์ วิวัฒนาการและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์AMARIN), หน้า326-332

จากที่กล่าวมาสัมมาทิฐิจึงเป็นจุดเริ่มของการเพิ่มศักยภาพของทุนมนุษย์หรือที่เรียกว่า คนเริ่มมีการศึกษาเมื่อมีสัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบที่เป็นมรรคที่สัมพันธ์กับไตรสิกขา ในการสร้างทุนมนุษย์ทั้งที่เป็นโลกียทุนมนุษย์และโลกุตตรทุนมนุษย์ สัมมาทิฐิมีความสัมพันธ์อย่างเป็นปัจจัย คือเมื่ออยู่ร่วมกันด้วยดีสงบเรียบร้อย ใจก็ไม่ต้องคอยสะดุ้งหวาดระแวง เมื่อประพฤติดีมีศีล ก็ไม่มีความเดือนร้อนรุ่มวุ่นวายใจทำให้จิตสงบ เกิดปัญญา ถ้าปัญญานั้นรู้ตระหนักรู้เห็นคุณค่าของความประพฤติดีมีศีล ก็เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิ คือเห็นถูกเข้าใจถูกต้อง ก็คิดแล้วพูดทำประพฤติปฏิบัติถูกต้องเป็นศีลอีก การฝึกหัดศีลทั้งกาย วาจาและใจ หรือฝึกอบรมความประพฤติจะถือว่าเป็นเพราะการศึกษา และการฝึกอบรมความประพฤติจะให้ผลได้มีอยู่ 2 ประการคือ

1.การฝึกศีลที่อาศัยความเคยชินและศรัทธา เป็นวิธีหนักแน่นในด้านระเบียบวินัย ได้แก่การจัดสรรสภาพแวดล้อมให้เป็นกรอบกำกับความประพฤติ และจัดระเบียบความเป็นอยู่ เช่น กิจวัตร เป็นต้น ให้กระชับ ฝึกคนปฏิบัติให้เกิดความคุ้นเคยชินเป็นนิสัย พร้อมนั้นสร้างเสริมศรัทธา โดยให้กัลยาณมิตรเช่นครูแนะนำชักจูงให้เห็นว่า การประพฤติดี มีระเบียบวินัย เช่นนั้น มีประโยชน์คุณค่าหรืออันใดสิ่งใดอย่างไร และให้ได้เห็นผู้มีความประพฤติดีงามน่าเลื่อมใสศรัทธา ที่มีความสุข สำเร็จเป็นแบบอย่าง

2.การฝึกศีลที่ใช้โยนิโสมนสิการ เน้นความเข้าใจความหมายของการกระทำ หรือการปฏิบัติทุกอย่าง คือปฏิบัติด้วยโยนิโสมนสิการ หรือใช้โยนิโสมนสิการนำ และคุมพฤติกรรม ทุกอย่างจะต้องมีวิธีการฝึกฝนฝึกหัด ดังนั้นวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง คือภายนอกฝึกไตรสิกขาไป ภายในก็เดินตามมรรคด้วย คือเป็นการประสานรับกัน ทั้งระบบฝึกคนจากข้างนอก และระบบก้าวหน้าขององค์กรมอยู่ข้างใน เช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าในพุทธปรัชญามองการพัฒนาทุนมนุษย์ที่ถูกต้องสมบูรณ์ต้องพัฒนาความรู้ความเข้าใจ ที่ทำให้เจริญเติบโตขึ้นอย่างเกื้อกูลแก่สังคม และอย่างเป็นกันเองกับธรรมชาติ พร้อมกับได้ทั้งสังคมและธรรมชาติเป็นที่หล่อเลี้ยงให้ชีวิตงอกงามเอิบอัมบาน มีความดีงาม และความอุดมสมบูรณ์ได้ สิ่งที่พุทธปรัชญาทำให้เกิดทุนมนุษย์ที่ไม่เหมือนอย่างนักเศรษฐศาสตร์มองเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างเดียว แต่ยังมองถึงการพัฒนาทุนมนุษย์ในเชิงโลกุตระที่เป็นขั้นพัฒนามนุษย์จนเพิ่มผลผลิตคือการหลุดพ้นไม่เวียนว่ายตายเกิดในชาติต่อไป แต่เป้าหมายของการผลิตภาพที่ยิ่งใหญ่และเป็นเป้าหมายของพุทธปรัชญา สรุปลเป็นตารางดังต่อไปนี้

ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญา	ทุนมนุษย์ในทางเศรษฐศาสตร์
-โลกียทุนมนุษย์ การมองในมิติชีวิตที่มีค่าพัฒนาไม่ใช่เพียงแค่ค้นหา แต่วัดคุณค่าของชีวิตไม่เอาเงินแต่กระแสดังสังคมแต่ต้องเป็นชีวิต	-นามธรรม คือ องค์ความรู้ ทักษะและคุณลักษณะต่างๆของแรงงานเป็นที่พึงประสงค์ทุน ที่เป็นองค์ความรู้และทักษะต่างๆมีความ

ที่มีทุนมนุษย์ที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และ ปัญญา -โลกุตตรทุนมนุษย์ เป็นขั้นสูงสุดของพุทธปรัชญาที่สามารถจะสัมพันธ์กับเป้าหมายสูงสุดได้ ด้วยมรรค 8 ผลและนิพพานต่อไป	ยั่งยืน คงทน ไม่เสื่อมค่าได้ง่าย การพัฒนาทุนมนุษย์มีวิธีการคือ การเรียนรู้ ฝึกฝน และอบรม จึงจะเพิ่มทุนมนุษย์ได้ สรุปคือเป็นการเพิ่มผลผลิตให้กับการผลิตสินค้า ซึ่งก็อยู่เพียงโลกียทุนมนุษย์เท่านั้น
--	--

7. สรุปท้ายบท

ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญานั้น เป็นทุนที่เกิดขึ้นภายในมากกว่าภายนอก แม้จะคล้ายกับทุนของเศรษฐศาสตร์ที่มองในสิ่งที่มีของมนุษย์ แต่ในสิ่งที่เป็ของทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาคือการพัฒนากระบวนการทางปัญญาที่มองถึงหลักที่เกื้อหนุนคือสิ่งที่เรียกว่าปัจจัยภายนอกหรือสิ่งแวดล้อมภายนอกที่ดีหรือปรโตโมสะที่ดีเท่านั้นจึงจะทำให้เกิดผลผลิตที่ดีได้ และที่สำคัญต้องมีพื้นฐานที่คือการศึกษหรือสิกขาที่ประกอบไปด้วยอริสสิกขา ที่เป็นพื้นฐานของความประพฤติทั้งกายวาจาและใจในเมื่อสภาวะมนุษย์มีความต้องการอย่างไม่มีขีดจำกัด(Unlimited Wants) จำต้องมีศีลเป็นเครื่องควบคุมทำให้ทุนมนุษย์ที่ไม่ใช่เพียงการสร้างผลผลิตภายนอกแต่ภายในต้องมีความดีเป็นพื้นฐานด้วย สิ่งดีๆที่ผลิตออกมาเป็นผลผลิตก็จะดีไปด้วย และไม่มีการเอารัดเอาเปรียบ ผู้บริโภค ส่วนอริจิตสิกขา หรือ สมาธิ เป็นส่วนที่เกิดทำให้เกิดการปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต คนที่มีในเรื่องนี้ย่อมทำให้ทุนมนุษย์มีความมั่นคงในองค์ความรู้และทักษะต่างๆแม้กระทั่งทักษะชีวิต ส่วนสุดท้ายถือเป็นส่วนที่สำคัญคือการฝึกฝนพัฒนาทางปัญญาให้รู้ตามเหตุปัจจัย การผลิตสินค้าต่างๆต้องศึกษาเหตุปัจจัยทั้งภายในเรียกว่า Internal Effect และภายนอกเรียกว่า External Effect ส่วนนี้เป็นหลักสำคัญที่จะเกิดให้มีตัวของมนุษย์เองเมื่อเป็นอย่างนั้น ทุนมนุษย์ในพุทธปรัชญาจึงเป็นทุนมนุษย์ที่มีลำดับการพัฒนาอย่างมีลำดับขั้นซึ่งเริ่มต้นคือโลกียสุดท้ายขึ้นโลกุตระที่เป็นเป้าหมายของพุทธปรัชญานั้นเอง

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา เทพแก้ว,กฤติยาภรณ์ อุทัยรัตน์. การพัฒนาเพื่อการจัดการทุนมนุษย์. บทความ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2560.
- กัลย์ ปิ่นเกษร, เฉลิมชัย กิตติศักดิ์นาวิน, and จิรวรรณ คงคล้าย. "ทุนมนุษย์: ตัวชี้วัดทุนมนุษย์ระดับองค์การ." *Journal of Graduate Studies Valaya Alongkorn Rajabhat University* 11.2 (2017): 193-202.

- ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. **ทุนมนุษย์การเลือกอาชีพและความเสี่ยงที่จะเป็นคนจน.** *Economics and Public Policy Journal*, 6(11), 2015, 38-60.
- ลั่นทม จอนจวบทรง; ณธกร ธรรมบุญวิริศ. **การค้นหาทุนมนุษย์ความรู้ที่ซ่อนถักผ่านโอกาสของชุมชน.** *Business Review Journal*, 2017, 9.2: 141-154.
- พระพรหมคุณาธารณ์ ป.อ.ปยุตโต. **พุทธธรรมฉบับขยายธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ 45, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, 2559), หน้า40-50.
- พระครูศรีธรรมวรารณ์. **การประยุกต์ไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาทุนมนุษย์ในศตวรรษที่21.** *วารสารสหวิทยาการ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 2019, 2.1: 13-24.
- พสุธิดา ตันตราจิณ. **"ทุนมนุษย์: การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในศตวรรษที่ 21."** *วารสารสุทธิ-ปริทัศน์* 30. พิเศษ (2016): 115-123.
- ธิดาภูมิ หน้มนมี; ภัคสิริ แอนิทน. **การจัดการทุนมนุษย์เพื่อส่งเสริมจริยธรรมคุณธรรมของบุคลากรองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น.** *วารสารมจรสังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 2016,5.3: 205-218.
- ธีรพงษ์ เทียงสมพงษ์. **"แบรนด์นายจ้างกลยุทธ์ทุนมนุษย์และการนำเสนอคุณค่าของพนักงาน."** *Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University* 8.16 (2014): 161-169.
- สุพจน นาคสวัสดิ์; เสรี ชัดแจ้ง; ภัทราวดี มากมี. **การพัฒนาเกณฑ์การประเมินทุนมนุษย์สำหรับภาคอุตสาหกรรม.** *Research Methodology and Cognitive Science*, 2016,13.2: 90-108.
- สุรศักดิ์ ชะมารัมย์; จิรายุ ทรัพย์สิน; วันชัย สุขตาม. **การวัดทุนมนุษย์ ให้ “ตรง ใจ”.** *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 2019, 14.14: 446-449.
- สุพจน์ มิตรยอดวงศ์. **ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาทุนมนุษย์ของข้าราชการกองทัพอากาศ.** *EAU Heritage Journal Social Science and Humanities*, 2016, 6.1: 298-312.
- ปรีดาพร คนทา; ดารารัตน์ อินทร์คุ้ม. **8. ทุนมนุษย์กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แนวคิดใหม่.** *Journal of Innovation and Management*, 2016, 1.1: 62-70.
- ฤทธิพล ไชยบุรี. **พัฒนาทุนมนุษย์ในยุคไทยแลนด์ 4.0.** *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 2019, 8.1.
- chandhaviriyakul, Phirachak. **พุทธบูรณาการพัฒนาทุนมนุษย์ในองค์กร.** *Journal of MCU Social Development (JMSD)*, 2017, 2.3: 103-115.
- Homchan, P. **ศาสนศึกษาเพื่อการพัฒนาทุนมนุษย์ขององค์กรสงฆ์.** *Journal of MCU Social Development (JMSD)*, 2(3), 2018,61-73.
- อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์วิวัฒนาการและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ.** พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์amarin), 2558. 326-332.